

Vondrák, Václav

O předložkových výrazech

In: Vondrák, Václav. *Další příspěvky k nauce o praslovanském přízvuku*. Brno: Filosofická fakulta, 1924, pp. 49-52

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126464>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

O předložkových výrazech.

78. Z uvedeného již důležitého článku Zubatého (Prace lingwistyczne ofiarowane I. Baudouinowi de Courtenay. Kraków. 1921, str. 78—80) vychází najevo, že naše předložky staly se skutečnými předložkami teprv v době pozdější a že předcházelo jejich vývojové období, v kterém se vyskytovaly spíše jako „záložky“, postposice¹, čímž se vysvětluje též pěkně, proč nabyly různého znění jednak jako součásti složenin (na př. *спсѣдѣ, ѡдоліе*), jednak jako skutečné předložky a praefixy u sloves: *съ отъцемъ, събрати* atd. Nahoře jsme viděli, že nabývaly funkce praefixy sloves v době, kdy se jejich kvantitativní rozdíly ještě udržovaly. Ovšem doba, kdy vnikly jako součásti do složenin (*спсѣдѣ*), předcházela vývoj praefixů, byla starší².

Z jejich hláskoslovného útvaru nemůžeme souditi, v jakém chronologickém poměru vyvíjela sa tato jejich druhá a třetí funkce (jako předložky a praefixy). Můžeme však předpokládati, že se tak dělo asi současně nebo skoro současně, že tedy byly u nich, již jako pravých předložek, ještě zachovány kvantitativní rozdíly.

79. Nám však jde zde hlavně o jinou věc. Poněvadž předložka tvořila se slovem na ní závislým hlavně co do kvantity, přízvuku dohromady slovní jednotu, jedno slovo, mohla by se vyskytnouti otázka, měnil-li se též po dlouhé předložce v závislém na ní slově klesavý přízvuk v stoupavý, jak to pozorujeme hlavně v složeninách a v některých ještě jiných slovech. Na otázku tuto musíme rozhodně odpověděti záporně. Viděli jsme, že zákon ten působil v nejstarší době a sice ještě před působením zákona Fortunatovova (§ 43 sl.). V době té byla jejich formální stránka ještě jiná nežli později, když pronikly jako právě předložky, srovn. r. *suprúg, -úga* ‚manžel‘ a slov. *сѡпрѡг, -прѡга* (cksl. *сѡпрѡгъ*)³. Uplynula tedy mezitím doba, po které zákon ten asi již nemohl působiti. Mimo to mohli bychom očekávati, kdyby byl zákon ten přece ještě působil, že by se nám zachovaly některé ustrnulé před-

¹ Máme v slovanštině ještě skutečné postposice jako *radi, dělja, dlja* (srovn. č. *medle z mne-dle*).

² Podotkli jsme nahoře (§ 74), že cksl. *сомнѣти се* bylo utvořeno asi pod vlivem složeniny *сомнѣние* (tak na př. Luk. 17. 20), též v polštině je *sumnienie, sumienie* (starší *sumnienie*) ‚svědomí‘, jež se vykládá také jako napodobenina lat. *conscientia*. Taktéž *soprotiviti se* vzniklo ze složenin *soprotiva* a *soprotivъ*.

³ **preng-* mělo klesavou intanaci jak nám schr. *izpréci, zaprécii zaprëgnem* ‚ukazuje a tedy také **prong-*. V *сѡпрѡгъ* změnil se klesavý přízvuk po délce v stoupavý a mohl tudíž zůstat na svém místě.

ložkové výrazy. Je známo, že takové výrazy snadno ustrnuly a zachovaly staré zvláštnosti jazykové. Tomu však tak není. Zachovalo se na př. v ruštině *zá-muž* (*vydatъ doчь zá-muž* a pod.) a v slovinštině *zámož iti*, *dati* a pod. Musili bychom naopak očekávat, že by zněl ustrnulý výraz **za-miž*, po délce *zā* musil by zde býti stoupavý přízvuk. Co se nám zde naproti tomu skutečně zachovalo, jest výsledkem pozdějšího působení jiného zákona v praslovanštině, že se totiž neudržel starý klesavý přízvuk uvnitř slova, nýbrž byl pošinut na předcházející slabiku. Kdyby byl zde tedy dříve uvedený zákon působil, nebyl by zde mohl zůstat klesavý přízvuk vůbec, v našem případě musilo by býti, jak již podotčeno, **zā-miž*. To by platilo i o slovích s krátkou samohláskou, nemohlo by tedy býti r. *ná-vodu* (*posaditъ na chléb i ná-vodu*).

80. Na základě těchto úvah dospíváme k závěru, když se vyskytly právě předložky v praslovanštině, že působil již jen oneu zákon o pošinutí klesavého přízvuku uvnitř slova na předcházející slabiku. Jako takové jednotné slovo musíme považovati ovšem i předložkový výraz, v němž se tedy pošinul přízvuk na předložku. Nemůže býti o tom pochybnosti, že se tak stalo již v praslovanštině a proto se nám zachovaly doklady ještě v jednotlivých slov. jazycích a sice v ruštině, štokavštině a slovinštině (a poněkud můžeme sem počítati i češtinu, jak uvidíme).

Tak máme na př. r. *ót-rodu* (*ródu*), štok. *öd-roda* (*röda*); r. *ná-more* (*móre*), štok. *nā-more* (*möre*); r. *pó-polju* (*pólje*), štok. *pö-polju* (*pölje*), r. *ná-vodu* (*vódu*), štok. *nā-vodu* (*vödu*); r. *ná-dosku* (*dósku*), štok. *nā-dasku* (*däsku*), to je bezpochyby pozdější; r. *ná-novo* (*nóvo*), štok. *nā-novo* (*növo*); r. *ná-noč* (*nóč*), štok. *nā nōc* (*nōc*).

Jež obdobou lze vysvětliti výrazy, kde byla předložka v praslovanštině ještě dvouslabičná (musíme předpokládati, že polohláska na konci byla silně zredukována proti *vъ*, *sъ*, *hъ*): r. *pód-večer* (*véčer*), štok. *pröd-veče* (*věčē[r]*); r. *pód-goru* (*góru*), štok. *pöd-göru* (*göru*); r. *pód-nogu* (*nógu*), štok. *pöd-nögu* (*nögu*). Takové výrazy mohly se také vyvinout teprv v jednotlivých slov. jazycích, ovšem zase obdobou.

S dlouhou samohláskou: r. *ná-bereg* (*béreg*), štok. *nā-brēg* (*brēg*); r. *zá-voľosy* (*vóľosy*), štok. *zā-vlāsi* (*vlāsi*); r. *ná-dušu* (*dūšu*), štok. *nā-dūšu* (*dūšu*); r. *ná-zimu* (*zimu*), štok. *nā-zīmu* (*zīmu*); r. *zá-borodu* (*bórodu*), štok. *zā-brādu* (*brādu*); r. *ná-golovu* (*gólovu*), štok. *nā-glāvu* (*glāvu*); r. *zá dva* (*dvā*), štok. *zā-dva* (*dvā*); r. *pó-stu* (*sto*), štok. *pö-sto* (*stō*).

Jako dříve: r. *pód-řuku* (*řūku*), štok. *pöd-rūku* (*řūku*).

81. Kde mělo slovo stoupavý přízvuk na první slabice, tam se v ruštině nepošinouje přízvuk a v štok. jen podle pravidla štokavštině právě příslušejícího. Tedy: r. *ot bráta* (*bráta*), štok. *òd-brata* (*bràta*); r. *na moróz* (*moróz*), štok. *nà-mruz* (*mràz*); r. *iz sita* (*sito*), štok. *iz-sita* (*sìto*); r. *na lipě* (*lipa*), štok. *nà-lipi* (*lipa*); r. *na volě* (*vólja*); štok. *nà-volji* (*vòlja*); r. *na kóžě* (*kóža*), štok. *nà-koži* (*kòža*); r. *na strážě* (*stráža*), štok. *nà-stràži* (*stràža* s \sim za neoakut); *na súsě* (*súša*); *nà sūši* (*súša*).

Z čakavštiny uvádí Belić příklady jako *òd boga* (vedle *od bòga*), *nà vozi*, *nà mosti*, *pòd mostòn*, *nà rogi* (str. 209), *dò dàna*, *nà zrāk*, *nà rēd*, *nà pīr*, *zà blagdān*, *krò(z) zūbi*, *nà pīri* (lok.), *pò pīri*, *và grādi* (lok.), *pò svītu* (starý dat.), *pò grādu*, *và snīg*, *và rēdi*, *òkolo grāda* (ib.) vedle *okolo grāda* (210) *pòd večer* i *pod večer*, *và popěl* i *va pòpěl*, *nà mīsēc* (211).

82. Jsou však přece některé odchylky. Máme v ruštině *ná čisto* (*čisto*) a v štok. *nà čisto* (*čisto*), ačkoliv zde máme původně stoupavý přízvuk (akut): stč. *čist*, slov. *čist čista* a štok. *čist čista*; dále r. *ná-smertě* proti správnému štok. *nà-smrt*, naopak r. *ot mēdu* proti štok. *òd međa*; r. *ot góloda*, štok. *òd glādi*.

Mnoho pravidelných příkladů a též odchylky nalezáme u R a d. Košutiče: Gramatika ruskog jezika. I. Glasovi. A. Opšti deo. Petrograd 1919 od § 194 sled. Zajímavé je: *grād*, *grādu* a *stārac*, *stārca* a přece máme jednak *òd grādu*, jednak *òd stārca* (to je mladší cirkumflex). V slovinštině máme též *od bōga*, což vzniklo ze staršího (praslov.) **òd boga*, neboť máme *bōg-bogā* ze staršího **bōga*, štok. *òd boga*; *iz grāda* (*grād gradū*); *pred grād*, *na mōst*, *na nēbo* (*nebō* < **nēbo*); *iza grāda*, *na vōdo* (Valjavec, Rad 132, str. 193). Obyčejně *na gōro*, *òd grāda v gōre*, *na nōge*, *v rōke*, *na glāvo*, *na rāme*, *na zēmljo*, *na zīmo* atd. (ib. str. 195).

83. Známa a nápadná zvláštnost češtiny, že i jednoslabičné předložky strhují na sebe přízvuk závislého na nich substantiva, musí být považována za zděděnou z praslovanštiny, jenže v češtině zevšeobecněla, neobmezujíc se pouze na případy, kde mělo na předložce závislé slovo původně klesavý přízvuk. Tak zde máme *dò domu*, *před dům*, *zà dům* a pod., ale také i *òd bratra*, *zě slāmy*. Není žádné příčiny, pro kterou bychom nemohli předpokládati, že podnět k tomu byl dán již praslovanštinou.

84. Z doby, kdy dospěly předložky k své nynější funkci, zachovalo se několik ustrnulých výrazů původně předložkových. Jest pochopitelné, že v nich nemůže býti po dlouhé předložce stoupavý přízvuk místo někdejšího klesavého. Následoval-li po předložce klesavý přízvuk,

mohl býti již jenom pošinut na předložku, vznikl-li takový předložkový výraz v době, kdy ještě tento zákon působil aneb ještě před ní. Sem patří na př. r. *okolo*, štok. *òkolo*, slov. *okòli* (ze staršího **òkoli*, zde také ještě vidíme, že byl klesavý přízvuk pošinut na předcházející slabiku zase jako klesavý); štok. *pòsljed*, *pòsljed*, *pòslije*. slov. *poslèd*, štok. *nàposljed* (*nàposlije*) k *sljied*, slov. za to *napòsled*. Takové případy nemohou mít tedy toho významu, který jsem jim chtěl dříve pro starou dobu připisovati (Příspěvky, str. 7, § 9). Po dlouhé předložce: slov. *naprèd* (*naprèj*) vedle *prèd*, štok. *nàprijed*, *nàprijeda*. č. *napřed* (kdyby to byla stará složenina, musilo by to zníti **nápřed*). Ruština má vedle předložky *péred* též substantivum *perèd* a proto *vperèd*, *naperèd*. Štok. *pòprijeiko* ‚e traverso‘, *ùprijeiko* a *prjjeiko*; *pòrede*, *pòredo* a k tomu *nàporedò*, *nàpored* ‚zároveň‘, *pòrèdom* ‚pořadem‘ k *rèd* (lok. *rédu*), slov. *rèd*, *rèda*, *redù*.

85. V čak. nalézáme něco obdobného jako bylo v češtině, kde polohláska předložky splynula s krátkou samohláskou následujícího slova v délku: *vùbec* (<**vь obьсь*, čak. *va ovój*)* *vā voj*. *Vā* bylo pak považováno za předložku normální, po které následovalo nomen v jistých případech jako enklitika a tak vzniklo *vā voj čāši*, a bylo ovšem i *vā me*, *vā nu* (*ñù*) a pod. a pak i při *na*, *za*, *preda* a pod. v takové posici: *nā vu dōbu*, *vā toj vodi*, *predā tin*, *zā toga*. Ale vedle *nā ton* je také *na tón*, vedle *vā von* též *va vón*; dále *nā vih*, *pó to*, *nā to*, *pó ton*, *predā te vrāta*, *krozā tu*, *krozā nu* (Belic § 27, 79 a 80).